

Volkova I. V.

Candidate of Philology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Ukrainian Linguistics,
Literature and Methodology of Education
PI «Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy» KhRC

Волкова Ірина Вікторівна

Кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української лінгвістики,
літератури та методики навчання
Комунальний заклад
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

THE PROBLEM OF COMPARISON IN ARTISTIC TEXT
ПРОБЛЕМА ПОРІВНЯННЯ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Summary: The article systematically studies various comparative linguistic means of fiction, their typology is developed. The system connections that arise between comparisons in a work of art are analyzed; discovered the dominant role of comparisons in creating the lexical structure of images was found. The semantic, morphological and formally-syntactic typology of comparisons is established. The linguistic features of revealing comparative means of artistic text are investigated. The potential functional and stylistic possibilities of comparative means are studied. It is proved that the comparison is inextricably linked with the value picture of the world.

Key words: comparison, comparative component, artistic text, expressiveness, linguistic picture of artistic text, heterogeneity of components.

Анотація: У статті системно досліджено різні порівняльні мовні засоби художньої літератури, розроблено їх типологію. Проаналізовано системні зв'язки, що виникають між порівняннями в художньому творі; виявлено домінуючу роль порівнянь у створенні лексичної структури образів. Установлено семантичну,

морфологічну та формально-синтаксичну типологію порівнянь. Досліджено мовні особливості виявлення порівняльних засобів художнього тексту. Вивчено потенційні функційні та стилістичні можливості порівняльних засобів. Доведено, що порівняння нерозривно пов'язане з ціннісною картиною світу.

Ключові слова: порівняння, порівняльний компонент, художній текст, експресивність, мовна картина художнього тексту, гетерогенність компонентів.

Постановка проблеми. Порівняння здавна привертає увагу лінгвістів. Історія його дослідження нараховує більше двох тисяч років [11, с. 1]. Адже порівняння впливає на процес пізнання в будь-якій мові, відтворює загальний настрій, рівень освіченості, асоціативного мислення та культурного виховання мовця, особисте його ставлення до суб'єкта порівняння і є виразним матеріалом для дослідження найяскравіших когнітивних ознак, якими сформовано зміст провідних духовних цінностей нашого народу, його ментальність.

Конструкції з порівняльним компонентом є надзвичайно частотними в художньому тексті, сприяють установленню характерних ознак предмета, як прийом художнього мовлення являють собою один із засобів змалювання образу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У мовознавстві природу порівняльних конструкцій було проаналізовано в кількох аспектах: граматичному (Ю. Маковецька-Гудзь [11], І. Кучеренко [9] та ін.), фразеологічному (В. Огольцев [14], К. Мізін [12] та ін.), ономазіологічному (Л. Олексішина [15] та ін.), функціонально-стилістичному (Л. М'яснянкін [13], Т. Коваль [7] та ін.). Порівняння як експресивний засіб розглядали у своїх працях В. Яригіна [20], Л. Голлоух [3], О. Сухолитка [17] та ін.

На нашу думку, аналіз порівняльних одиниць дає ключ до розуміння пізнавальної та комунікативної функції елементів їхньої структури. Такий аналіз можливий завдяки вербалізації мовцями за допомогою порівняльних конструкцій певної культурно-національної інформації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність розвідки зумовлена посиленням інтересом сучасної лінгвістики до систем-

но-функціональної організації природи мови, відсутністю спеціальних комплексних мовознавчих праць, що представляють ментально-мовний опис концептів, які стали предметом і образом порівняння. Наукова новизна роботи виявляється в тому, що в ній уперше системно проаналізовано порівняльні мовні засоби художньої літератури, розроблено їх типологію; ураховано системні зв'язки, що виникають між порівняннями в художньому творі; виявлено домінуючу роль порівнянь у створенні лексичної структури образів.

Основною **метою** роботи є встановити семантичну, морфологічну та формально-синтаксичну типологію порівнянь, дослідити мовні особливості виявлення порівняльних засобів художнього тексту.

Для досягнення поставленої мети слід вирішити низку **завдань**: з'ясувати особливості тлумачення терміна «порівняння»; визначити сутність порівняння; подати класифікацію порівнянь; дослідити семантичну та прагматичну своєрідність порівняльних конструкцій художнього тексту.

У роботі використано **методи**, що поширені в сучасному мовознавстві: описовий – для систематизації тих мовних одиниць, які забезпечують формування порівнянь у досліджуваному матеріалі, при з'ясуванні місця порівнянь у системі образних засобів мови; контекстуальний – для уточнення значення окремих мовних одиниць; елементи компонентного аналізу – для виявлення тих складових значення слова, що виражають порівняння в досліджуваному матеріалі; метод дистрибутивного аналізу – для уточнення ролі мовного оточення слів у тексті для вираження порівняння; концептуальний метод (при вивченні когнітивного та прагматичного рівнів порівнянь).

Проведений комплексний аналіз дає змогу глибше пізнати своєрідність порівняльних засобів, їхні потенційні функційні та стилістичні можливості.

Виклад основного матеріалу. Порівняння входять до системи понять, за допомогою якої носії мови сприймають, класифікують та інтерпретують світ. Ця система є складником мовної картини світу, можливість пізнати яку нам дає краще розуміння специфіки будь-якої мови, розуміння системи уявлень народу, його самобутності й ментальності.

Категорія порівняння властива будь-якій мові, адже “без порівняння немає пізнання” [16, с. 90]. Літературознавчий словник-довідник зазначає, що «порівняння – троп, який полягає в поясненні одного предмета через інший, подібний до нього, за допомогою компаративної зв’язки, тобто єднальних сполучників: як, мов, немов, наче, буцім, ніби та ін.» [4, с. 546].

Енциклопедія української мови тлумачить порівняння як фігуру мови або рідше троп (у формі орудного відмінка іменників), що полягає в зображенні особи, предмета, явища чи дій через найхарактерніші ознаки, які є органічно властивими для інших. В основі порівнянь лежать логічні операції виділення найсуттєвішої ознаки описуваного через пошук іншого, для якого ця ознака є виразнішою [5, с. 507].

Нині залишається дискусійним питання щодо тропеїчного статусу порівняння. Більшість науковців наполягають на тому, що порівняння належить до системи тропів, обґрунтовуючи це функцією тропа в художньому тексті, оскільки воно увиразнює мовлення та служить засобом створення експресивності (К. І. Мізін [12], В. Чабаненко [19], В. Яригіна [20] та ін.).

Інші дотримуються думки, що порівняння належить до стилістичних фігур [18, с. 7], оскільки, виходячи з визначення Аристотеля, троп має місце, коли відбувається заміна, а у випадку з порівнянням має місце додавання (Цит. за [18, с. 7]).

Мовознавці часто визначають порівняння як трикомпонентну структуру, яка містить суб’єкт, якого воно стосується, об’єкт, з яким порівнюється суб’єкт та семантичну основу (спільність), що дозволяє порівнювати два об’єкти. На нашу думку, такий погляд на структуру порівняння є слушним, тож він узятий нами за основу при виконанні вибірки порівнянь із тексту роману В. Лиса «Століття Якова».

З погляду узуальної асоціативності, мовознавці поділяють порівняння на мовні та мовленнєві (К. І. Мізін [12], Н. С.Хижняк [18, с.7] та ін.). Мовні – це так звані усталені порівняння. Мовленнєві – авторські, що відображають ідіосиль письменника і дозволяють глибше проникнути в задум автора.

Нині мовознавці наголошують на тому, що на ступінь прагматичної значущості певною мірою впливає наявність у структурі слова певних сем: оцінної, емоційної, експресивної, стилістичної [8, с. 75]. Прагматична значущість порівнянь пов'язана з різними типами контекстів, з одного боку, та з різними типами інформації, з іншого. Художні тексти відіграють особливу роль у цьому вимірі.

На думку І. Р. Гальперіна, уся інформація, що міститься в тканині художнього тексту, може бути змістовно-фактуальною, змістовно-концептуальною та змістовно-підтекстовою [2]. Одним же із засобів мовної картини світу є порівняння зі змістовно-концептуальною значущістю, оскільки така інформація дозволяє читачеві зрозуміти відношення між явищами через різні емоційні, експресивні й оцінні відтінки [8, с.75].

Аналіз значущості порівнянь дозволяє детальніше розкрити особливості функціонування окремої компаративної одиниці з огляду на втілення авторського задуму. Звернімо увагу на те, що порівняння зазвичай використовують з метою виявлення в певному об'єкті тих ознак, на які частіше не звертають увагу.

Порівнянням відведено окреме місце при дослідженні мовної картини художнього тексту, оскільки їх детальний аналіз дозволяє говорити про роль окремих об'єктів або явищ навколишньої дійсності в концептуалізації світу, об'єктивованій засобами мови [8, с. 75].

У мові художнього тексту вивчення специфіки порівнянь набуває особливої дослідницької ваги. Адже тут емоційно-оцінний характер порівнянь виявляється максимально повно, фіксуючи ментальні елементи картини світу. На думку Г. Ковальнової, порівняння є одним із засобів маніпулятивного впливу на учасників діалогу, з одного боку, і на читача, з другого [8, с. 75]. Завдяки компаративним конструкціям у людини формується асоціативно-образна оцінна модель світу, а також збільшується рівень інформованості про довкілля. Тож порівняння відіграє роль емоційного індикатора авторського ставлення до зображуваного і є важливим чинником при зображенні авторської картини світу.

На думку О. С. Ахманової, експресія притаманна переважно текстам художнього твору та є “виражально-зображальною якістю мовлення, що відрізняють його від звичайного (або стилістично нейтрального) і надають йому образності та емоційного забарвлення” [1, с. 524].

Як семантико-стилістична категорія експресивність виявляє зв'язок із емоційністю, оцінністю, стилістичним значенням, проте не ототожнюється з названими поняттями. Експресивність акумулює в собі ці поняття, є інтенсивною виразністю певного мовного знака. Оскільки експресивність може бути притаманна одиниці будь-якого рівня мови, то логічно видається класифікація експресивних засобів відповідно до рівнів мовної структури, що передбачає виділення принаймні таких видів експресивних засобів: фонетичні, лексико-фразеологічні, словотвірні, морфологічні та синтаксичні. Ми ж у дослідженні логічно обмежимося лексико-фразеологічними та синтаксичними засобами.

Ми згодні з думкою про те, що «експресивні засоби виступають специфічними актуалізаторами тексту, розширюють можливості асоціативного сприйняття повідомлення, його інтерпретації та суб'єктивного осмислення» [7, с. 6]. Це повною мірою стосується порівняння як одного з компонентів вираження мовної картини світу художнього тексту.

Отже, порівняння як особливий прийом віддзеркалення в мові об'єктивної реальності і спосіб її пізнання вимагає дослідження його стилістичних функцій в сучасній прозі, оскільки є важливим елементом у дослідженні мовної картини художнього тексту.

В енциклопедії української мови вказано, що «у порівнянні розрізняють суб'єкт порівняння (те, що порівнюють), об'єкт порівняння (те, з чим порівнюють) і ознаку, за якою один предмет (суб'єкт) порівнюється з іншим (об'єктом). Ознака може визначатися кольором, формою, розміром, запахом, відчуттям, якістю, властивістю тощо. Порівняння, завдяки рухливості лексичної семантики, часто лежать в основі утворення інших художніх засобів – епітетів, метафор, гіпербол, паралелізмів тощо» [5, с. 507].

Мовознавці пропонують різні класифікації порівнянь. Так, у праці

Н. С. Хижняк подано таку класифікацію: асоціативні та логічні порівняння. Під асоціативним порівнянням автор розуміє категорію, що втілюється в стилістичній фігурі порівняння, яка може зіставляти два таксономічні об'єкти, поєднані спільністю певної ознаки, виражається морфологічно, лексично та синтаксично (порівняльними зворотами і підрядними реченнями) і характеризується образністю, експресивністю та гнучкістю структури. Логічне ж порівняння стосується здатності порівнювати предмети, істоти чи їхні якості, зважаючи на міру якості чи ступінь виявлення дії або стану, і яке граматично співвідноситься зі ступенями порівняння прикметників і прислівників, які виступають засобом вираження порівняння логічно зіставних предметів та дій [18, с. 60].

Асоціативне порівняння, на противагу логічному, має модальне значення. Так, модальністю ірреальності можна схарактеризувати порівняння, у яких дії чи то властивості суб'єкта представлено як ймовірні, можливі, приблизні. В українській мові таку модальність може бути виражено за допомогою таких модальних часток: *мов, мовби, ніби, неначе, неначебто* тощо.

З формального погляду порівняння може бути простим – у ньому предмет чи явище зіставляється за однорідними ознаками; поширеним, коли предмет чи явище зіставляються за кількома ознаками одночасно; приєднальним, у якому образ подається після предмету; заперечувальним – у цьому порівнянні є протиставлення двох об'єктів.

Отже, класифікувати порівняння можна, урахувавши як лексико-семантичний, так і синтаксичний рівні мови.

Художній образ часто будується на використанні подібності між двома далекими один від одного предметами. Доцільно припустити, що актуалізація образного компонента значення за допомогою художнього порівняння відбувається за умови гетерогенності його компонентів. Така гетерогенність зумовлюється тим, що суб'єкт та об'єкт порівняння належать до різних категоріальних областей та представлені словами різних лексико-семантичних груп (назва істоти / назва неістоти, абстрактна назва / конкретна назва тощо): *Сама схожа на струнку доладну ялинку* [10, с. 56]; *Над селом пливли велетенські журавлі – білі*

хмари [10, с. 151].

Іноді актуалізація образного компонента значення відбувається у протилежному напрямку: *Кинувся, нахилився до блідого, як смерть, лиця* [10, с.19]; *Ну ти дайош, дед! Прям ковбой какой-то!* [10, с. 25]; *Засліпили очі білим блиском двоє груденят – ніби білі калачики, для нього спечені* [10, с. 27]. Як бачимо з наведених прикладів, виникає певна асиметрія між двома компонентами порівняння. Це актуалізує образний компонент значення, який пов'язаний з відчуттями, емоціями, що викликає цей об'єкт. Наведені приклади свідчать про відображення у мові певних рис мовної особистості. Тут на перший план виходить аспект антропоцентризму, який є центральним у багатьох сучасних лінгвістичних працях.

На наш погляд, вибір автором порівняння зумовлений людським досвідом, вибірковістю сприйняття, наданням переваги певним культурним факторам, принципом зрозумілості.

Ю. М. Караулов, один з найбільш відомих дослідників цієї проблеми, вважав, що цілком правомірно говорити про можливість вивчення здібностей людини за допомогою особливостей текстів, які породжуються нею [6, с. 3].

Індивідуальний досвід людини тісно пов'язаний з уявленням про “добро” і “зло”, “погане” і “добре”, “гарне” і “потворне”, що вводить у змістову структуру компаративної конструкції такі компоненти, як оцінність, експресивність, емоційність: *Кожну рисочку вивчив на її обличчі, овальному, засмаглому, на сонце схожому, а тепер побачив дві диньочки груденят – сліпучо-білих, тоже два ясних сонця, під правою щічкою родимочку, схожу на маленького павучка, вперше побачив. *А не знав, ой, не знав до цих пір цієї дівчини... Ніби двері розчинив у цілий світ, а там... Морозом війнуло...* [10, с. 28]; *Голос із минулого, далекий, наче луна, що прилетіла із-за лісу. І гострий, мов лезо ножа, що розрізує йому горло*. *Навіл* [10, с. 48] тощо. Як бачимо з наведених прикладів, порівняння нерозривно пов'язане з ціннісною картиною світу, його аналіз дає змогу виявити місце тих чи інших об'єктів у мовній картині світу. Ця інформація відображає авторське бачення довкілля та узгоджується з індивідуальною моделлю світу*

письменника.

Із наведених прикладів порівнянь стає зрозуміло, що вони виконують дві основні функції в тексті твору: логіко-інтелектуальну та емоційно-експресивну. Тож мають змістову та експресивну складові.

Висновки дослідження та пропозиції. Проведений аналіз свідчить про ефективність художнього порівняння як засобу актуалізації мовних одиниць та про його широкі можливості для вивчення засобів вербальної репрезентації мовної картини світу автора як організуючого ядра твору. Порівняння як особливий прийом віддзеркалення в мові об'єктивної реальності і спосіб її пізнання вимагає дослідження його стилістичних функцій у сучасній прозі. Порівняння – один з основних прийомів пізнання світу, його традиційно вважають найпростішим мовним засобом образності. Дослідження порівнянь як мовного засобу дотепер залишається актуальним, оскільки компаративні конструкції здатні не лише фіксувати елементи моделі світу, але й простежити процеси їх формування та показати динаміку цих процесів. Порівняння має широкі можливості для вивчення мовної картини світу автора як організуючого ядра твору. Вибір порівняння автором художнього твору зумовлений людським досвідом, вибірковістю сприйняття, наданням переваги певним культурним факторам, принципом зрозумілості. Перспективними вважаємо дослідження використання порівняння в мові творів сучасної української художньої літератури.

Література

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – 2-е изд., стер. – М : УРСС : Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 144 с.
3. Голоюх Л. В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі української художньої прози) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 / Л. В. Голоюх. – Київ, 1996. – 20 с.
4. Гром'як Р. Т. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко. – К.: Академія, 2004. – 752 с.

5. Енциклопедія української мови / [уклад. В. М. Русанівський та ін.]. – К.: «Укр. енциклопедія» ім. М. Бажана, 2004.– 821 с.
6. Караулов Ю. Н. Русская языковая личность и задачи её изучения / Ю.Караулов // Язык и личность. – Москва: Наука, 1989. - С. 3-8.
7. Коваль Т. Л. Засоби експресивізації українського газетного дискурсу початку ХХІ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / Т. Л. Коваль. – Запоріжжя, 2011 . – 19 с.
8. Ковальова Г. Світоглядні доміанти українців у компаративних моделях: семантика й прагматика порівняння/ Ганна Ковальова // Український світ у наукових парадигмах : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – Харків: ХІФТ, 2014. – Вип. 1. – С. 74–80.
9. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики / І. К. Кучеренко. – : в-во Київ. ун-ту, 1959. – 108с.
10. Лис В. Століття Якова / Володимир Лис. – Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2015. – 240 с.
11. Маковецька-Гудзь Ю. А. Семантико-граматичні моделі художніх порівнянь (на матеріалі української поетичної мови 70-90-х років ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 / Ю. А. Маковецька-Гудзь. – Київ, 2010. – 20 с.
12. Мізін К. І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов крізь призму часового коду культури: зіставно-лінгвокультурологічний аспект / К. І. Мізін // Вісник Луганського національного університету : серія Лінгвістика. – № 2 (29). – 2013. – С. 13–18.
13. М'яснінкін Л. І. Порівняння в ідіостилі М. О. Шолохова: функціонально-семантичний і прагматичний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.02 / Л. І. М'яснінкін. – Запоріжжя, 2011. – 20 с.
14. Огольцов В. М. Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии / В. М. Огольцов. – М.: Либроком. – 2010. – 178 с.

- 15.Олексишина Л. Г. Лексико-семантичні та стилістичні особливості зоонімних художніх порівнянь німецької мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 / Л. Г.Олексишина. – Львів, 2004. – 20 с.
- 16.Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики : [монографія] / Віталій Макарович Русанівський. – К. : Наук. думка, 1988. – 240 с.
- 17.Сухолинка О. Образно-асоціативне порівняння у творах Валерія Шевчука. Лінгвістичний аналіз / О. Сухолинка // Актуальні проблеми сучасної філології : Мовознавчі студії : зб. наук. праць. – Рівне : РДГУ, 2001. – Вип. 9. – С. 72–78.
18. Хижняк Н. С. Відтворення асоціативного поля порівняння в іспано-українському художньому перекладі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.16 / Н. С. Хижняк. – Київ, 2012. – 20 с.
- 19.Чабаненко В. А. Силістика експресивних засобів української мови: Монографія / Чабаненко В. А. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 351 с.
- 20.Яригіна В. В. Порівняння та перифрази як засоби вираження емоційно-експресивного забарвлення в українських проповідях / В. В. Яригіна // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна : серія філологія. – № 836. – Вип. 54. – Харків, 2008. – С. 45–47.